

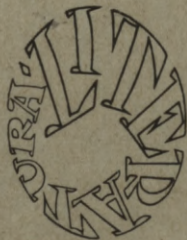
VASILIJS SINAISKIS

LATVIJAS UNIVERSITĀTES PROFESORS DOCTORS JUR.

8
L 251

LATVIEŠU POĒTISKIE DABAS VĒROJUMI

SAULE, MĒNESS, VĒJŠ,
PASAULE VISPĀR

IZDEVNIECĪBA „LITERĀTŪRA“

RĪGĀ, BRĪVĪBAS IELĀ 8

1253

Nospiedums
no „Latvju Tautas Daiņu” I. sējuma

№

In. 328.603

2V1

Pērb. 20.XI.96

L. V. B.

D. № Simaiskis.

810.09-0

0309069722

LATVIEŠU POĒTISKIE DABAS VĒROJUMI.

(SAULE, MENESS, VEJS, PASAULE VISPĀR.)

Profesors V. Simaiskis.

I. Iepriekšējās piezīmes.

Tautas dziesmās daudzināt daudzina sauli, mēnesi un zvaigznes. Netrūkst arī vērojumu par visas pasaules iekārtu. Tomēr ne visu sakāmo, par šo lielisko materiālu, zinātnieki ir jau pasacījuši¹⁾. Liels kavēklis bijis tas, ka latviešu tauta bijusi bez politiskās patstāvības. Tā tauta nevarēja ne savā spēkā pa pilnam piejēties, nedz ar saviem spēkiem kalpot savas, un līdz ar to arī vispārcilvēcīgās kultūras celšanai. Galu galā viena cilvēce dzīvo zemes virsū un viena ir tai kultūra, lai gan sazarojusies pa zemēm un tautām.

Bet ir vēl otrs liels kavēklis, kas kavējis tautas dziesmu pētītājus atminēt daudzu dziesmu noslēpumu. Šis kavēklis ir aizraušānās ar socioloģiskajiem un vispār māteriālistiskajiem pasaules uzskatiem, kas tik raksturīgi pagājušā gadu simteņa otrai pusei un šī gadusimteņa pirmajam ceturksnim. Neretis tautas tradīcijas rauga saprast vai vienīgi pēc sadzīves, praktiskās dzīves faktoriem un tīri nacionālā rakakteņa, pavisam aizmirstot cilvēcīgās kultūras vienību un cilvēka dvēseli, kas ūniversālos motīvus pārdarīna par nacionāliem. Cilvēka dvēselē vienmēr ir divi motīvi: viens visiem kopīgais un otrs katram cilvēkam īpatnējais. Tā jau arī saprotama neapjaužami bagātās cilvēces kultūras dažādība, ka vispārīgie motīvi sazarojas atsevišķajos indivīdos.

¹⁾ No jaunākiem darbiem sk. P. Šmita «Latviešu mītoloģiju». Rīgā 1926. No vecākiem darbiem jāmin: J. Lautenbach, Über die Religion der Letten (Magazin, Mitau 1905. XX. 2: 101 lpp. ut. . . Šai darbā mītoloģijas literatūras un avotu apskats.). Tautas dziesmu teksta kritiku ir sniedzis P. Šmits Z. K. rakstu krājumos: XIV. (Rīgā 1908.), 5 ut., 15, 101 ut. un XV. (Rīgā 1911.), 11 ut., 147 ut. Tad E. Volteņa „Материалы для этнографии Лат. племени Витебской губ. Ч. I СПб. 1890. (Записки . . . т. XV.). Tāpat der ieskatīties Mannharta darbā «Die lettischen Sonnenmythen». Bez tam sal. par šo jautājumu darbus: Osc. Rühl, Sonne und Mond im primitiven Mythos. Tübingen 1925; Афанасьевъ Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу I. — III. Москва 1867—1869.

Tautas dziesmas un sakas pāriet no vienas zemes otrā. Ir norādījumi, pēc kuriem var spriest, ka babiloniešu (vispirms sumeriešu) pasaules uzskatam sākumi meklējami Vidusāzijā. Var pat domāt, ka sumeriešu un mongoļu kultūra ir atslēga cilvēces vienībai¹⁾. Bet tāda trādiciju ceļošana un tautu tuvināšanās nenotiek tik tamdēļ, ka te ir runa par skaistiem mākslas darbiem, kas interesē dažādu zemju ļaudis. Saku klejošanu no vienas tautas otrā var izskaidrot arī tā, ka šo saku satura galvenie momenti ir visām tautām kopīgi, jo visas tās dzīvo zem vienas debess, redz vienu mīļu sauli, mēnesi un tās pašas zvaigznes. Ne mākslas darba skaistuma pēc, šādus motīvus tauta aizguvās no tautas un pārdarināja par nacionāliem. Mongoļi, sumerieši, semīti, babilonieši, krētieši, ēģiptieši, indieši un vispār visi ārieši dzīvoja un dzīvo zem vienas debess un tālab tad arī universālie motīvi, kas saistāmi ar debesīm, ir tik tuvi mūsu zemes cilvēkam.

Holcapfelis savā ievērojamajā darbā par Panideālu ir izteicis arī otru universālu momentu — tīri psiholoģisku: kosmiskās pasaules vienība ir paraugs psiholoģiskās pasaules vienībai. Astrālā pasaule kļūst par cilvēka psihisko pasauli. Bet, tāpat kā viena un tā pati melodija uz dažādiem instrumentiem spēlēta iegūn, raugoties pēc instrumenta, katru reizu savu īpatnēju skaņējumu, tā arī kosmisko parādību un psihisko pārdzīvojumu pasaulei ir nacionāli un individuāli izpauzumies.

Tad nu arī latviešu tautas dziesmu pētītājam būtu, pirmajā rindā, jānošķir universālie momenti — kosmoloģiskie ir psiholoģiskie jeb panideālistiskie — no nacionālajiem momentiem. Šāds darbs tomēr nav vēl pa spēkam latviešu mītologam. Še ir tikai neliels raudzījums pieiet šādam uzdevumam daudz maz tuvāk un, ja ne vairāk, parādīt, cik audzelīgi ir šķirt universālos momentus no nacionālajiem.

Vispirms, nemaz nepārspilējot, jāsaka, ka latviešu kosmiskā dziesma lielāko tiesu ir saules dziesma. Saules dziesmu būs tuvu ap 2327, mēness dziesmu ap 270, bet zvaigznes pieminētas 61 dziesmā. Bet jāpatur gan prātā, ka labi daudz dziesmās «mēness» vietā ir ienācis «Dievs», tā tad mēness dziesmu būs vairāk nekā te minēts. Ko varam spriest pēc šiem skaitļiem? — Jāatminas, ka, jo senāka mītoloģija, jo lielāka nozīme ir zvaigznēm un mēnesim. Sauli, kas ik rīta ar savu spīdumu nodzēs zvaigznes, primitīvā apziņa daudzreiz uzlūkoja pat par ļau-

¹⁾ Астровъ, Сказанія древняго Вавилона. 243. лрр.

numu. Turpretīm mēness bija zvaigžņu sargs, labais radījums, debesu kaņapulku (zvaigžņu) virsnieks. Tā labad nav nekāds brīnums, ka mēness kults raksturo lopkopjus un kaņa vīrus, bet saules kults ir zemkopju un dārzkopju reliģija. Savā nupat iespējamajā darbā¹⁾ šo dažādību esmu raudzījis parādīt Romas vēsturē, tā apliecinādams, ka Romā tiešām ir bijušas divi sabiedrības: senākā kvirītu jeb kaņavīru un lopkopju sabiedrība, un vēlākā populārā jeb zemkopju sabiedrība.

Tā tad latviešu tautas dziesmas liecina par zemkopjiem latviešiem, kuņu labdarītāja bijusi saule. Bet no tam nevar tūlīt secināt, ka latvieši vienmēr bijuši zemkopji. Zvaigžņu un mēness dziesmas taču liecina, ka tauta šīs dziesmas ir dziedājusi, un tās ir nākušas no — gana sirds. Bet tas ir bijis tik sen, ka šo dziesmu, tīri dabīgi, ir palicis ļoti maz. Domāt, ka viss šis māteriāls par zvaigznēm un mēnesi būtu patapināts no svešām tautām, jeb, vienkārši, tik tamdēļ radies, ka šīm pašām parādībām bija jāatspoguļojas tautas dvēselē, nevedas un neklājas, ja grib daudz maz nodziļoties tautas dziesmās. Kā jau minēts, motīva universālisms neizslēdz attēlojuma un iejūtas nacionālītāti. Iesāksim dziesmu analīzi ar zemkopju dievību — sauli.

II. Saule un debess. Ar saule guļ?

Tautas eposā saules un zvaigžņu miega idēja ir stipri izplatīta. Miegu saprot kā katru miegu, pēc kuņa nāk atmoda, jeb dažreiz attēlo kā īpatnēju nomiršanu, pēc kuņas nāk atkal augšamcelšanās²⁾. Ikvienam cilvēkam dūrās acīs, ka saule un mēness kārtīgi nomaina viens otru, un tā tad pārējo laiku kautkur guļ. Te ir dieviem ir ļaudīm bija viens vienkāršs likums: pūlēties, lai atpūstos un atpūsties, lai atkal pūlētos. Latviešu zemkopju tauta visvairāk interesējās par saules likteni.

Kur saule nakti guļ? — «Jūras vidū uz akmeni, zaļas niedres galiņā», atbild tautasdziesma (B. V. 33788). Bet no kurienes šī ziņa? Kas to redzējis? — «Zin Dieviņis, zin Laimiņa, kur saulīte nakti guļ: vidū jūras saliņā, sausas niedres galiņā» (B. V. 33788, 2. var.). Jā, viņi to var zināt: no augstas debess smalki var novērot, kur saule paslēpjas. Nav grūti atminēt, ka te «Dieviņa» vārdu ir apveltīts mēness (sk. arī 33851), bet «Laimiņa» ir pazīstamā Veneras planēte. Bet arī šī ne katru reizi var zināt

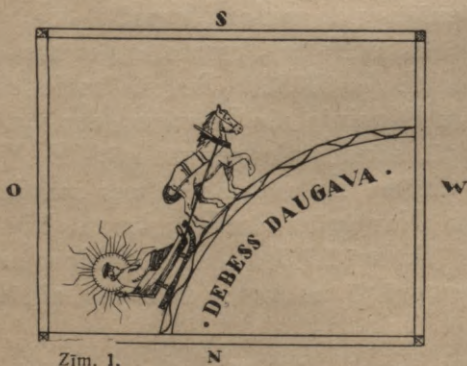
¹⁾ Rome et son droit théocratique et laïque considérés au point de vue de la mythologie, de l'historiographie et de l'histoire (Latvijas Univ. raksti XVIII.).

²⁾ Sal. „Семь спящих отроковъ“ (Труды по востоковѣдѣнію, изд. Лазаревскимъ Институтомъ восточн. языковъ. Вып. 41. Москва 1914.).

saules ceļu, jo gadās tai pašai pārnakšņot saules mājās. Jau bija runa, ka mēness zvaigznes sarga, te redzam: «Mēnesnīce zvaigznes skaita, irāg visas vakarā. Visas ira, visas ira, Auseklīša vien nebij; Auseklītis jūriņā baltu putu gabalā» (B. V. 33855). Kas gan nezina, ka Venera, pēc leģendēm, piedzimis no baltajām jūras putām! Tā tad pavasara zvaigzne izkāpj no jūras un jūrā arī aiziet atpakaļ: jūras putas, viņu zemes pusi, uz Vāczemi, kā dziesma teic (B. V. 33856, 33858).

Ir jau zināms, ka senie izšķīra divi zvaigznes vienas Veneras vietā. Tas pats vērojams latviešu dziesmā, kur šim zvaigznēm norāda to darbu: «Mēnesītis nakti brauca, zvaigžņu deķis mugurā; rīta zvaigzne, vakarāja, tie mēneša kumeliņi» (B. V. 33854). Tāds ir primitīvais uzskats par sauli, kuŗa nakti guļ, kaut ar Vāczemē aizgājusi. Jāsaka, ka šie vērojumi par Vāczemi un «viņu zemi» ir jau vēlāk cēlušies. Tad saules dzīvi pazina labāki. Atrodam dziesmu, kas teic, ka tie ir meli, it kā saule gulētu: «Kas to teica, tas meloja, ka Saulīte nakti guļ; vai saulīte tur uzlēca, kur vakar norietēja» (B. V. 33813). Novērojumi taču liecina, ka saule nevar nakti gulēt. Kad tad viņa nostāigātu tālo ceļu no vienas debess puses uz otru? — «Ai, saulīte, brīdaliņa, brīda dienu, brīda nakti: dienu brīda dziļu jūru, nakti dziļu ezeriņu» (B. V. 33733). Pats mēness, šis vecais un viedais vīrs (sk. B. V. 33846 un var.), alojās prasīdams saulītei, kur tā nakti guļ. Saule raudādama atbild: «Vai es arī nakti guļu? — Dienu teku zaļu birzi, nakti zelta laiviņā» (B. V. 33860).

Idēja par zelta laiviņu, kuŗā saule nakti brauc no vakariem uz rītiem, ir arī antikajā mitoloģijā. Tā pēc Hērakla mīta varonis izcīna saules kausu, kuŗā šī braukā pa naktīm, savam okeana braucienam. Ir uzglabājušās vāzas ar Hērakla okeana braucēja attēlojumu. Uz saules

Zīm. 1.

cēja attēlojumu. Uz saules kausa schēmatiski ir attēlots putnu ceļš ar dažām zodiaka zemēm. Lai saprastum laivas jeb kausa idēju, tad jāatminas, ka senatnē zemi iedomājās no visām pusēm ar jūru jemtū, un, tā tad, citādi no rietumpuses austrumpusē nevarēja nokļūt, kā pārbraucot šo jūru jeb okeanu. Pro-

tams, braukšanai noderēja visādas lietas, bet vislabāki gan laiva, kuŗu tad nu arī latvieši apdzied (B. V. 33908). Zīm. 1.

Interesanti te pieminēt citas sakas: par lielo upi, kas zemei apkārt tek un pa kuŗu brauc saule¹⁾, jeb par apakšzemes eju, pa kuŗu saule var pāriet no vienas puses otrā. Ir viena pasaka, pēc kuŗas noķertajā zivī atrod saules simbolizētāju zelta gredzenu. Ka zivs ir pārcēlāja, par to vēstī daudzas kaukaziešu pasakas. — Bet kā gan ļaudis prātoja, par saules nakts gājumu, tādos apgabalos, kur saule parasti nōiet aiz meža? — Tur braukšanai pa ūdeni nebija nekādas jēgas. Tur saulei bija jāiet pa mežu, tai izcērtot sev ceļu. Tā var saprast daudzās pasakās atrodamo brīnišķīgo cirvi, kas pats tīri savam varonim ceļu.

Par koku, kā laika skaitījuma simbolu, ir daudz ziņu tautas eposā. Arī latviešu tautas dziesmās ir runa par koka ciršanu (tā 34043 un var.). Šī pati doma ir pazīstamajā sakā par Varonīgo Jurgī (Георгій Храбрый), kā tas uzbraucis lieliem mežiem un kā tos lūdzis, apsolīdams uzcirst baznīcu²⁾.

Saulē domājas atraduši spēku, kas uztur zemi. Bet ja nu zeme rudenim un ziemām var palikt bez saules, tad tāpēc, ka saules vietā šai laikā nāk mēness: «Zemu, zemu, saule tek, tik ar roku neaizsniedzu. Dieviņ, tavu likumiņu, ka zemītē nenokrīta» (B. V. 33999)³⁾. Saule šai laikā ir kā mazs mazs gabaliņš, šķiet, viegli to rokām aizsniegt: «... kad būt' roku aizsnieguse, būt' saulītes rokas meita» (B. V. 33938). Šai laikā saule aizbrauc uz svešu pusi, aiz zemes, savas meitas vedībās (sk. tālāk). Interesanti atzīmēt, ka dažureiz saule ceļo nevis laivā, bet gan kamnās, kas ir īpatnēja latviešu mītoloģijas trādicija (sīkāki sk. tālāk).

III. Mēness — kaŗavīrs, vecais tēvs, vecais brālis.

Mēness ir saules pretinieks. Viņam pieder nakts un zvaigznes (debesu kaŗavīri), saulei diena un ļaudis (B. V. 33909, 11). Kad saule pārmet, kam mēness nespīd dienu, tas atbild, ka viņam piederot vienīgi nakts (B. V. 33909). Tomēr mēness, tāpat kā saule, darbojas bez mitēšanās; arī viņam nav laika atpūsties (B. V. 33915). Arī mēnesim sava laiviņa, kuŗu tas brauc dienu un nakti: «Mēnesītis, kaŗa vīris, dienu nakti laiviņā» (B. V. 33849).

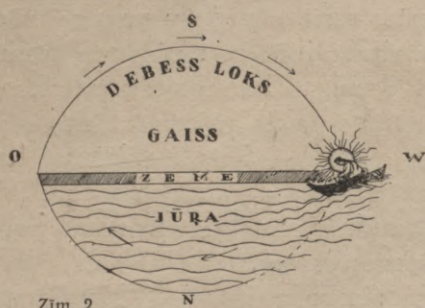
No šejienes varam spriest, ka debesis uzlūkoja par debesu ūdeni, kas pa zemes malām saplūst kopā ar jūŗas ūdeni. Tā tad,

¹⁾ Sk. piem. Flammariona «Histoire du ciel». 291. un 294. lpp.

²⁾ Афанасьевъ, Народныя русскія сказки. Берлинъ 1922; I. sēj. 498. lpp.

³⁾ Dievs te tā nostādīts saulei pretim, kā parasti nostāda mēnesi. Sk. piem. 34016.—34020.

zeme ir pasaules ōkeanā, un vienīgi debess cietā čaula neļauj debesu ūdenim noslīcināt zemi. Zīm. 2. Tautas domai bija te vēl cits

Zīm. 2.

jautājums, proti, kālabad saule nolaižas līdz dibenam, bet mēness paliek līgodamies virs ūdens, un atbild, ka tāds ir Dieva likums (B. V. 33851). Tā kā zvaigznes ir debesu kaņapulki, tad arī pašu mēnesi, pretēji mierīgajai saulei, attēlo par kaņavīru (B. V. 33849, 33851). Kā jau kaņavīrs, viņš iet arī citiem kaņavīriem palīgā:

«Kur tecēsi, mēnestiņi, ar to zvaigžņu pudurīti — kaņavīru, kaņavīru, jaunu puīšu palīgā» (B. V. 33833).

Uzskats par kaņavīru mēnesi ir gaužam sens, ja no sākta gala ir saistījies ar cilvēces kultūras vēstures kaņavīru un lopkopības epochu. Pēc babiloniešu mītoloģijas mēness, dievs Sīns, ir saules — dieva Šamaša — tēvs. Arī latviešu dziesmās mēness ir apbalvots ar vecā tēva epitētu (B. V. 33846). Tāpat mēnesi dēvē par vecu un viedu vīru (turpat var.). Vēl citi mītoloģiski uzskati, ka saule un mēness ir brāļi. Arī šī vecā idēja ir pamanāma, jo mēnesi nosauc par vecāko brāli (B. V. 33846. var.). Vēl pēc citiem prātojumiem saule ir mēnesim māsa jeb, dažureiz, pat sieva. Tāpēc saule latviešu dziesmās sieviešu kārtas, un tauta to saukā par māmuliņu, mīļo un balto. Sauli salīdzina ar zelta biti — pavasaļa simbolu. Ir saule, ir bite guļ ziemu un atmosfāras pavasarī. Nevar neredzēt, ka saules attēlojumā par sievieti ir latviešu folkloras īpatnība. Līdzīgi tas krievu tradīcijās, kur saule ir mēness sieva, bet zvaigznes šī pāra bērni.

IV. Saules un mēness sadzīvošana savā starpā.

Pirmajā rindā te jāatgādina pareizais tautas novērojums: kur saule tek ziemu, tur mēness tek vasaru (B. V. 33735). Šis novērojums liecina, ka jau senajos laikos ir zinājuši, ka zeme griežas ap sauli. Tā tad saule un mēness pārmainās, izpildīdami savus spīdētāju pienākumus, ne tikai vienas diennakts, bet arī gada laikā. Jautāts, kur tas tek, mēness atbild: «Tiem ļaudīm palīgā, ko bez saules strādīnāja» (B. V. 33832). Tomēr saule un mēness savā starpā nevar mierīgi sadzīvot. Kaņš ir pavasaļiem un rudeniem: pavasarī pārvar saule, rudenī — mēness. Zīm. 3 un 4.

Pavasarī saule izdod savu meitu pērkona dēlam (tā tad pavasaļa sākums). Uz šīm kāzām tek arī mēness (B. V. 33834). Bet

saules meita ir Venera, rīta zvaigzne; pavasaris tiešām sākas ar pirmo pārkoņa lietu. Jāzina, ka arī ļaudis pavasaļiem mēdza

Zim. 3.

Zim. 4.

precēties. — Tā pavasarī kumeļā sēstas saule, bet rudenī mēness (B. V. 33848, 1. un 33852, 3.). Mugurā kāpt, acīmredzot, ir uzvarētāja tiesības. Doma par pavasaļa laiku, kad diena un nakts vienādi gaŗas, ir attēlota tā, ka saule mēnesi kuļ. Naktis raujas, dienas stiepjas, mēnesis nu var atgādināt, ka viņam taču nakts pieder: «Saule kūla mēnestiņu ar sudraba čakārnīti, — Ai, saulīte, nekul mani, tev dienīņa, man naksniņa» (B. V. 33925, 33927). — Sikāki par šīm cīņām un mainīgajām uzvarām tāļāk, kur šie kaŗi saistās ap Veneru.

V. Mēness jeb saules meita — ausekļa, mēness un saules līgava. Tās darbs un tās gals jūrā.

Varbūt, ka visā latviešu tautas dzejā nav skaistāka tēla, kā šī sievietē, kas simbolizē planēti Veneru. Nerunājot par kareivīgo mēnesi, arī māmuliņa saulīte ir tomēr svešāka tautas sirdij, nekā šī tautu meita, kas atnes ļaudīm pasaulē dzīves prieku un laimi. Ne par velti tautas dziesmās to apveltī visu visādiem mīlināmajiem vārdiem. Viņa ir vienkārši meita (B. V. 33971) un balta jumpraviņa (B. V. 33989, sal. 13989, 2.), zelta jumpraviņa (B. V. 33989, 5. un 6.) jeb dzeltainīte (B. V. 33971, 2.), jumpraviņa (B. V. 33989, 4.), «spodra zvaigzne debesīs, tā iekrita jūriņā», (B. V. 34004), jūŗas meita (B. V. 34028), svēta Māra jumpraviņa (B. V. 34023, 34005).

Arī Pisidijas Jurģa Dievamātei uzrakstītajos himnos redzam to pašu domu, ko tur izsaka kristieša sajūsminātā dvēsele, kaut pagāniskiem vārdiem. Tā, lai priecājas zvaigzne, nākošā saule; lai priecājas vēl nesaderētā līgava, kas radījusi gaismu.

Arī tagad, kuņš gan no mums, redzēdams, pirmo reiz pēc garās ziemas, skaidrajā debesī pavasara zvaigzni, gan nepriecājas par jaunās dzīves sākumu!? — Kas gan mierīgi varēs novērot šo zvaigzni, pēc kuņas atkal pārnāk saule, ko ruden bija pārvarējis karēivīgais tās vīrs — mēness. «Priecājies, priecājies, kā vien mācēdams», runā tas pats pieminētais himnu sacerētājs. — Arī tautas dziesmās šo zvaigzni tieši nosauc par «saules dvēselīti» (B. V. 33969, 1. un 2.), par laimi (B. V. 34015), saulīt' baltu jumpraviņu (B. V. 33989). Tuva šī zvaigzne tautas sirdij — tautu meita (B. V. 34013, 3), arī Rīgas meita (B. V. 34028, 3.). — Rīga te nav vienkārša pilsēta, bet gan gaišās, priecīgās gada puses debesu galvas pilsēta, pretēji tumšajai Vāczemei rietumos, kur aiziet saules meita pa rudeņiem un ziemām un no kurienes tā atgriežas, lai līdz ar sevi atnestu priecu visai pasaulei (sal. B. V. 34034 un 33957). Vispār tautas dzeja mīl saistīt gada vasaras pusi ar savas zemes galvas pilsētu (tā Jeruzaleme, Roma, Maskava, Pēterpils u. t. t.).

«Būt pa svešu zemi» latviešu tautas dziesmās nozīmē būt «Vāczemē», tā tad rietumos, kur aiziet saule. Lūk, tamdēļ saule ved sev vedeklu no Vāczemes (B. V. 33957 un 33950), bet mēness rāda vedējiem ceļu, aizdedzinādams sudraba lukturus (B. V. 34029¹). Saule ved vedeklu un dzen simts govju un simts kumeliņu (B. V. 33957). Lai saprastum šo savādo pūru, tad paturēsim prātā, ka senajām tautām gads bija deviņi lūnārie mēneši, kas ir $265\frac{1}{2}$ diennaktis. Pieliekot 100 govīs (naktis) un 100 kumeliņus (dianas), tas ir 100 diennaktis, mēs dabūsim saules gadu, kuņā $365\frac{1}{4}$ diennaktis. Bet te nu arī redzam pavasara sākuma apzīmējumu. Proti, 100 trūkstošās diennaktis ir trīs lūnārie mēneši: un tās 10—11 dienas, kas nesaskan starp mēness gada 12 mēnešiem (354 dienas) un saules gada 12 mēnešiem ($365\frac{1}{4}$ dienas). Ar pavasara sākumu izdzen lopus ganībās. Tamdēļ «tautu meitu» dēvē par «govju gani» (B. V. 33971, 2.). Blakus var nostādīt, šai nozīmē, Svēto Juri jeb Ūsiņu (Усењь), kā zirgu patronu. Arī prof. P. Šmits atzīmē, ka pēc tautas dziesmām visvairāk par govīm gādā Māra. Pašu govi, bieži vien, ja tā sarkanu spalvu, sauc par Mārāliņu (B. V. 28961, 32422, 5.)². Te pilnīga analogija ar zirgiem, kuņus nosauc par ūsiņiem. Par krietnu kumeliņu izsaucas: «Ak, tu brangais Jeuseņš»³).

¹) Šis ir norādījums, ka laika skaitījums pēc mēness kalendāra. Sal. hebrēju «menorachu».

²) «Latviešu mītoloģijas» 59. lpp.

³) E. Volteņa «Māteriālos» 20. lpp. Par Ūsiņu: Auniņš, Wer ist Using? (Magazin XVI, 7 ut.; XX, 3, 1 ut.; XX, 4, 14 ut.); P. Šmits (Rakstu krājums

Pēc citām dziesmām saule savu meitu izdod mēness dēlam, citreiz arī Dieva dēlam. Dažreiz Dieva dēlu taisni nosauc par mēness dēlu (B. V. 33995). Kāda aizgrābīga aina: saules meita iziet par sievu pie mēness dēla. Saule un mēness — saticīgi savieši. Bet blakus šiem variantiem ir arī daudz primitīvākas tautas dziesmas. Pēc tām saule un mēness paši zelta zvaigznes tiktāji. Tā arī kašs to vidū: «Mēnestiņš agri lēca saules meitu gribēdams; lec, saulīte, pati agri, nedod meitu mēnešam (B. V. 33745, 1.). Mēnesim šis pavasara kašs nav nekāds labais: saule to sacērt ar asu zobenu, kam tas atjēmis Auseklim saderētu līgavu (B. V. 33950). «Saul' ielaida mēnesim, ar sudraba čakārniņu, kam noņēma Auseklam saderētu līgaviņu» (B. V. 33950, 1.), «Saule kūle mēnesīti ar sudraba pātadziņu» (B. V. 33950, 2.). «Saule laida mēnešam (Dievam) ar sudraba akmentiņu» (B. V. 34016). Lai saprastum šo ciņu par vakara zvaigzni, tad jāatminas, ka saule ar mēnesi cīnās divi reizas gadā: pavasarī (kad diena ar nakti vienu gaŗumu) un rudenī. Rudenī uzvar mēness un atjēm saulei Veneru; totiesu, kad uzvārētā saule atgriežas pavasarī, tad tā bargi sodī mēnesi par tā noziegumiem. Zemkopju tautas trādicijās, protams, mīlākā ir saule, tamdēļ tai piešķir tādās mēness pārmācītājas godu. Bet zemkopis zina, ka saules vara ir tik līdz rudenim, un tamdēļ tad lūdz mēness gaismu, kamēr nav istā uguns devējiņa — saules (B. V. 34015).

Arī citu tautu mītoloģijā ne vienu reiz vien var sastapt divu motīvu samistrojumu: Venera ir gan meita, gan arī sieva. Ja neievērotum, cik ātri motīvus tauta kombinē, tad šādi mistrojumi mums izliktos taisni nesaprotami. Šādu kombinējumu latviešu tautas dziesmās gan neatrodam, tik dažreiz saules meita ir arī joda meita (B. V. 34002 un 34002, 1.), bet motīvus atrodam abus. Īpaši būtu ievērojams tas motīvs, kur saule, izvadīdama savu meitu tautās, izdala veltes. Labākā dāņa šīs zemes tautu meitai, šai laikā — pavasarī, varēja gan būt vīrs, viņa to arī iegūn: «Saule meta dārgas veltas, savu meitu izdodama: vienam šo, otram to, man to miežu arājiņu» (B. V. 33958). Lūk, tagad var arī nojaust, kamdēļ saule met mēnesim ar sudraba čakārni. Šķiet, ka viņa to darītu tāpat kā arājs, kas savu tīrumu tīrīdams dūsmās mētājas tur atrastiem sakārņiem. Saules uz-

XV, 19. lpp. ut. un latv. mīt. 42. lpp. ut.); J. Endzelins, Vēl reiz par Ūsiņu (Rakstu krājums XIV, 154); Volteris savos «Māteriālos» 7. lpp. ut.; prof. G. Pjinskis, Що таке Овсень (Українська Академія наукъ Кіевъ. 1927; 51, 514, lpp. ut.).

Pēc maniem pētījumiem Ūsiņš ir Dieva dēls, isti zodiaka zīme pavasara sākumam. Šis mīts ir tomēr stipri sarežģīts.

vara pavasarī ir arī zemkopja uzvara. Tālabad saule rūpējas par pavasara sidraba izsējumu: «Saule sēja sudrabiņu celmainā līdumā» (B. V. 33952—33956); «Sēj, saulīte, manu tiesu jel celmiņa galiņā» (B. V. 33956); saule sēj «zelta puķes» (B. V. 33956. variantos). Starp citu, šos priekos ar sidraba sējumu tiesu apveltī ne tikai saule, bet, pēc citiem variantiem, to dara arī pati saderētā ligava, te nosaukta par Laimi (B. V. 33956, 3.).

Cik darbīga šī tautu meita! — Rau, viņa velējas jūras salā (B. V. 32984), ada raibus cimdus (B. V. 33986). Bet cimdi taču simbolizē laika skaitījumu pēc pirkstiem. Tā var arī saprast, ka tauta izgriezno pašus cimdus dažādām simboliskām zīmēm. Jauneklei cimdus adot jāievēro skaitļi, citādi māte tai liek visu adījumu izjaukt. Cimdā, piem., ir 28 riņķīši, kas, kā domājams, simbolizē zodiaka zīmes.

Citureiz «saules meitas sienu grāba ar sidraba grābekļiem», un «Dieva dēli lūkojās caur magoņu lapiņām» (B. V. 33979). Lūkojās viņi ligavu, sevišķi ap Pēterdienu (B. V. 33981, 2.; 33972, 1.). Krievijā ap Pētejiem parasti kāzojas. — Raugās dieva dēli saules meitu arī vēlāk, kad šī vērpj zīda dziļu (B. V. 34007), jeb

Zīm. 5.

tad, kad riekstu laiks atnācis (B. V. 33981; 33981, 1.). Galu galā pienāk saules meitai gals un dieva dēliem atliek noraudzīties ūdens burbulīšos (B. V. 33965) un vaiņagā (B. V. 33968): noslika jūras meita (nozuda no horizonta). Nesa tā pa jūru (tā tad: debesi) dievam grāmatiņu (rudens zvaigžņu vēstuli¹⁾), bet neaiznesa (B. V. 33968, var.). Būtu bijusi

laiviņa, būtu dieva jeb vēja dēli izglābuši «saules dvēselīti» (B. V. 33969 un 33969, 1. un 2.). Zīm. 5.

Noslīkst saules meita savu darbu darīdama, proti, mazgādama «zelta kannu» (B. V. 34002 u. t.). Gadās gan dziesmas, pēc kuņām saules meita izglābjas, un nevis viena pati, bet kopā ar vēja dēlu. Nevar lāga saprast, kas šis vēja dēls (B. V. 33983). Ne-

¹⁾ Te var salīdzināt ar «baložgrāmatu» (Голубиная книга), kuņu neviens cits nevarēja izlasīt, kā pats ķēniņš Dāvids. Ir tas izlasījis tikai četras lappuses (tā tad norādījums uz četriem gada laikiem!).

skaidra ir arī vēja māte, kuŗu piemin (B. V. 33985, 1.). Vai šis saules meitas izglābšanās motīvs ir tālabad, ka tautai palicis slīcējas zēl, jeb te ir kādi astronomiski vērojumi, par to pārāgrī vēl spriest.

Tomēr šo motīvu pašu var salīdzināt ar vienu japāņu leģendi par «meiteni no Oiso līča» (Šanchajā 1919). Leģendes nabadzīgā zvejniekmeitiņa (kas te simbolizē Veneru) noslikst rudenī taisni tai pat vietā, kur noslicis dižciltīgais bruņinieks Takidaji Dziro. Varones vārds nozīmē zīdu. Tā šie karstie mīlētāji viens otra ir nedabūja. Liktenis tiem nepalīdzēja, tāpat kā to redzam latviešu tautas dziesmā.

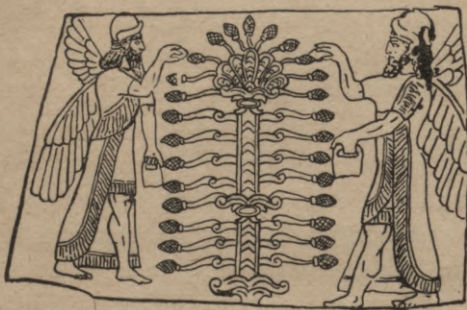
Blakus šim saules meitas motīvam ir arī cits motīvs, pēc kuŗa saules meita brauc kamanās: «Svīde, svīde, duse, duse Dieva dēla kumeliņš. Kā nesvīde, kā neduse, saules meita kamanās» (B. V. 34011). Arī saule brauc kamanām pār augstu kalnu. Kamanas apgāžas, tās paceļ Dieva dēls (B. V. 33911 un 33912, sal. 33916, 33919).

VI. Dieva dēli un saules meitas pēc tautas uzskatiem. Debess kalns un debess koks (ozols).

Savā, jau pieminētājā, darbā, par Romu un tās tiesībām no mītoloģijas viedokļa, jau esmu izteicis un raudzījis arī pierādīt domu, ka saules meitas ir planētes, no kuŗām viena ir Venera. Dieva dēli ir zvaigznes jeb, labāki teikt, zodiaka zvaigžņāji. Zodiaka zīmju skaits ir dažāds. Tagad runā par 12 zīmēm; šis tad nu arī sastopam tautas pasakās, kur daudzina 12 brāļus, 12 zirgus u. t. t. Bet zodiaka zīmes var būt arī 24, tā indiešu mītoloģijā un apokalipsē. Senajā mēness zodiakā bija 27 zīmes, bet arī 28, 29 un 30¹⁾. Šos skaitļus atrodam tautas dziesmās: trejdeviņi un trīsdesmit. 27 un 30 daļās sadalītā debess parādās pasakās, kur runā par 29 un 30 ķēniņa valstīm. Kad lakstīgala aizlaižas aiz trejdeviņām jeb trīsdesmit zemēm, tad tā atgriezīsies atpakaļ reizā ar sauli, kas būs pa šo laiku nostāigājusi visas 30 zodiaka zīmes un atgriezīsies vecajā pavasaŗa zīmē. Tad arī lakstīgalas dziesma iepriecinās cilvēku sirdis. Šo debess iedalījumu 27 daļās simbolizē debess koks — 27 daļās sadalītais zvaigžņu jostas putnu ceļš. Pats koks vienā reizā simbolizē arī debess kalnu (B. V. 33911; tā tad: debess lodi). Te vēl jāpiemin, ka dziesmas dau-

¹⁾ Sideriskais mēnesis ir isāks par sinodisko: pirmajā ir 27 jeb 28 naktis, otrā 29 jeb 30.

dzina ozola deviņus zarus. Šie deviņi zari ir saīsināti no 27 debesu koka zīmēm, tāpat kā lukturnis septiņiem žuburiem attēlo debess koku ar zodiaka 28 zīmēm. Zīm. 6, 7 un 8. Ja nu šis debesu koks ir ozols, tad varēs arī saprast, kamdēļ Dieva dēli raugās saules meitās caur ozola lapām (B. V. 33959)¹⁾. Dieva dēlus (B. V. 33994. dziesmā mēness dēli) redzam ne tikai raugāmieš un mīlināmieš ap

Zīm. 6.

Zīm. 7.

Zīm. 8.

saules meitām, bet tie nolūko sev sievas, precējas un jāšus dodas pēc noraudzītās līgavas: «Steidz mazgāt, svēt' Mār', rīt' agr' savs galdin; rīt' agr' Diev' dēl' atjās tev precēties» (B. V. 33805, sal. 34008). Te, acīmredzot, domā pavasara zodiaka zīmi, kas zirgā steidzas uz jauna gada sākumu, kad arī Māpai (Venerai) jāsapošas kā līgavai. Interesanti, ka daudzās dziesmās piemin tik vienu Dieva dēlu, bet citas daudzina divus (B. V. 34023) jeb vēl vairākus. Jāj viņi kopā. Tā atminēsimies, ka senāk pavasara zīme bija teļš, bet vēl agrāk dvīņi, tad arī sapratīsim, ka ne vienmēr daudzina vienu Dieva dēlu. Nav ko šaubīties, kas šie divi jātnieki ir, kuņus tā apdzied (B. V. 33915). Ja mūsu vērojumi būtu pareizi, tad dziesmas, kuņās redzam saderinājamies divus Dieva dēlus, ir ļoti seni varianti. Šo iemeslu

¹⁾ Citi šis mīklainās vietas izskaidrojumi nevar apmierināt, tā ka te būtu attēlota vienkārši saules staru rotaļa pa koka lapām. Sal. Mannharta «die lettischen Sonnenmythen».

pēc, vispār, ir liela variēšanās (tā B. V. 33968. un 34031. — Dieva dēli, bet 33968., 1., 2., 3. un 4. un 34031., 3. — Diva dēls)¹⁾. Zīm. 9.

VII. Drāmatiskie momentī dabas dzīvē, kas saistīti ar laikagriežiem. Debess trepes.

Galvenie dabas dzīves varoņi, tā tad, ir: mēness, saule, Venera, saules meitas (planētes) un Dieva dēli (zodi-

Zīm. 9.

kalās aploces zīmes jeb zvaigžņāji). Nu daudz vieglāki varēs saprast daudzas dziesmas, kurās jūtamas drāmatiska dialoga pēdas. Īpaši te var noderēt dziesmas par kokiem (visvairāk daudzina pupu), pa kuņiem uzkāpj debēs (B. V. 34035 u. t. t.). Šādu trepju idēja saprotama. Debess lode atspiežas uz zemes malām. Tā tad, darbs tik atrast debess trepes, pa kuņam nokļūt debesu virsotnē. Citiem vārdiem sakot, jākāpj debesu koka (putnu ceļa) galotnē. Nav liels brīnums, ka debēs kāpējs satiek Dieva dēlu (zodiaka zīmi). Kāpējs apprasās par savu tēvu māti. To tur augšā nemaz nav, kāpums par velti. Tēvs ar māti svešā pusē, velna zemē (pm. B. V. 34043, 15.; Vāczemi piemin B. V. 34041.). Kāpējs nu pajem zobenu, iet uz tālo zemi un nogalina veco velnu (B. V. 34043, 16.). Asinīm nolijušais varonis grib nomazgāties (šī tīrīšanās atbilst lūstrācijas kultam senajā Romā). Šos mazgāšanās kultus parasti redzam pavasarī un rudenī. No visiem faktiem varam vērot, ka šis varonis pieder saules ciklam. Tamdēļ mazgāšanās ir pavasarī, «viņā» upes galā (bet šī upe — putnu ceļš), kur parādās pavasara zvaigzne (Māra). Tālabad debesu austrumpusē ir Māras upes sākums (B. V. 34043, 8. un 23.) deviņiem avotiem.

Skaidrs, ka pēc lūnārā cikla viedokļa, pēc kuņa jauns gads gadās rudenī, šīs upes avoti ir rietumos. Tā mums vēstī Hēsiods.²⁾

¹⁾ Ja ar diviem Dieva dēliem domā divus brāļus — sauli un mēnesi — tad tas ir pārpratums. Vismaz šādi brāļi nekad nevarētu kopā jāt, jo saules un mēness ceļi šķīras.

²⁾ Sk. Flammariona grāmatas 294. lpp.

Kad varonis jau drēbes izmazgājis, tad tās ir tam jākal-
 tē. «jārullē» un jāuzglabā. Tādi darbi prasa laiku. Ja ie-
 sāktais gads beigtos nākamajos deviņos mēnešos (no 21. mar-
 ta līdz 24. decembrim), tad pietiktu ar deviņiem avotiem
 (putnu ceļa deviņas zīmes!). Bet mēness gads, kurā 354
 dienas, nesakrīt ar saules gadu, kurā 365 dienas. Tamdēļ
 jānāk četri reizes pa deviņi, kas būs tad 36 mēneši. Šie, dalīti ar
 12, būs trīs gadi. Tālabad, bez mazgāšanās deviņos avotos, drē-
 bes jākalte koka deviņos zaros, izkaltētās drēbes jārullē devi-
 ņiem ruļļiem un drēbes jānoglabā deviņās lādēs. Tik pēc tam
 varonis var atkal drēbes apvilkties un kāpt pa debesu koku pie
 Dieva dēla. — Pēc citiem variantiem Pērkons, mēness kāzās ar
 saules meitu (B. V. 34043, 12. un 14.; sal. B. V. 34047, 1.), vārtos
 saspeļ zelta ozolu (B. V. 34043, 3. un 23.). Pērkonas dusmas labi
 saprotamas, jo šim pavasaļa varonim atņem tā iecerēto līgavu:
 saules meitai nodzeļ kāzas rudenī tālā zemē, kur to apprecē mē-
 ness. Bet arī saule ir nosodīta par mānīšanos (B. V. 34047); pat
 saules meita nepaliek sveikā (B. V. 34047, 2. un 17.; te to dēvē par
 «sērdienīti»). Abas raud, lasīdamas saspertā ozola zarus: «Trīs
 gadiņi saule (B. V. 34047, 17.: saules meita) raud, zelta zarus la-
 sīdama; cetortai gadiņā uzņem pašu galoknīti (B. V. 34047 un
 34047, 3.). Skaidrs, ka trīs saules darba gadi ir četri darbi de-
 viņos mēnešos: drēbju mazgāšana, kaltēšana, rullēšana un
 glabāšana. Šis triju gadu laiks ir sīki noteikts, jo «ce-
 t u r t a j ā g a d ā saule uzņem pašu galoknīti». Tiešām, 36 lūnā-
 rie mēneši ir 3 mēness gadi, bet šie ir tomēr isāki nekā 3 saules
 gadi, par vienu mēnesi un dažām dienām (365—354=11;
 11×3=33). Tā tad jāpaiet, apmēram, 33 dienām jeb 32 ar pusi,
 līdz, beidzot, būtu atnācis jauns saules gads, ko pavadītu, tāpat kā
 iepriekšējā periodā, mēness. Arī saules meita (Venera) tad at-
 kal atspīd. Paturot prātā šos dienu atlikumus, var izskaidrot da-
 žu labu tautas dziesmu. Tā teic, ka «vakar saule sasegloja trīs-
 desmit kumeliņu» (B. V. 34026). Jautā «vai būs jel Ausekļam trīs-
 desmit jājējiņu» (B. V. 34026). Citā vietā dzirdam, ka «vakar
 saule samērkuse trejdeveņu viltānišu» (B. V. 34025).

Vēl interesantākas ir dziesmas, kas runā par liekajām trim
 dienām jeb trim naktīm, jeb pat par divām dienām ar pusi jeb
 tikai divi dienām (B. V. 34015, 34017 un var., 34020)¹⁾ Šais
 no mēneša pāri palikušajās dienās cīnās mēness ar sauli par

¹⁾ Zinātniskajā literatūrā šādas dziesmas pieminēt piemin, bet nepaskai-
 dro. Sk. piem. J. Lautenbacha «Über die Religion der Letten» 163. lpp.

skaisto planēti — saules meitu. Tauta tā izskaidro faktu, ka gads ir beidzies, bet rīta zvaigznes vēl nav, ka zvaigzne ir bijusi ieslēgta «kambarī» (B. V. 34022). Arī citu tautu senajā folklorā šie triju gadu laikmeti ir ievēroti. Tā zināms, ka romiešiem jauna gada simbols bija lauru koks. Ar lauru lapu vaiņagiem izgreznoja dievnamus jaunā gadā. Kā par brīnumu, arī latviešu dziesmā lasām: «Trīs gadiņi saule lēca caur lozberu lapiņām; saules meita kroņus vija no lozberu lapiņām (B. V. 34021).

Pēc cita varianta, nav vis trīs dienas un trīs naktis, bet gan sešas (B. V. 34019. var.). Tiešām, atņemot no 33 sešus, dabūjam 27, tā tad siderisko (zvaigžņu) mēnesi, kamēr sinodiskajā jeb apaļajā mēnesī ir 30 dienas. Tā tad pieminētais variants ir daudz senāks, jo saistījies ar siderisko laika skaitījumu. Nebūs lieki vēl reiz atkārtot, ka saules sistēma ir jaunāka par mēness sistēmu. Saule baras ar Dievu trīs dienas un trīs naktis. Uzvar Dieva dēli, tā tad mēness un tā dēli ir īstie varoņi: «Dieva dēli nomaukuši Saules meitas gredzeniņū» (B. V. 34017). Citā variantā lasām trīs gadus, pēc kuņiem nomauc gredzenu (B. V. 34017, 1.) jeb salauž saules meitas vaiņadziņū (B. V. 34018). Bet dažreiz arī saule ir uzvarētāja: tās meita pārļauzusi Dieva dēla zobeniņū (B. V. 34019, 34019, 1.).

Tā, pirmajā gadījumā, gada rudens sākumā, Dieva dēli — rudens zodiaka zīmes — nolaupīja Venēras gredzenu jeb vaiņagu, un saule nespēja aizsargāt savu meitu. Otrā gadījumā, kad gads pavasarī, uzvarēja saule, un tās meita salauza mēness dēla zobenu. Cik skaisti un gleznaini ir tautas dziesmu simboli! — Tik tagad var saprast velna galvas nociršanu svētvakarā (B. V. 34042, 5.), un var arī saprast kalēju, kas velna galvas nocirtējam kaldina zobenu (B. V. 34043, 7.). Skaidrs, ka tē runā par pavasara pārkonu un jauna gada atnākšanu. Tāpat var saprast ozolu, kas simbolizē lūnāro kalendāra laiku, bet liepa ir noderējusi saules kalendāram. Liepa un ozols: saule un mēness. Arī šo vārdu kārtas brīnum labi sakrīt. Tautas pasakas pārdzejotājs apdzied zaļo ozolu ar zelta ķēdi, kuņā dienu un nakti staigā mācītais runcis. Lai runcis ietu daudz jeb maz, bet atnāks laiks un šo ozolu saspers Pērkons. Sāksies jauns laiks un būs arī jauns ozols no saules salasītajām vecā ozola šķēpelēm. Fakts, ka ar ozolu jāsaprot stiprais kaŗa vīrs mēness, noprotams no variantiem: vienā un tai pat dziesmā tauta apdzied gan ragaino un stipro velnu (tāpat jau attēlo mēnesi), gan arī ozolu. Abos gadījumos varoņa drēbes apskrien nokautā asinīm (sal. B. V. 34043. dziesmas variantus, tā 15., 18. un 23.).

Visām tautām šis zodiakālais laika koks nav viens un tas pats: romiešiem tas ir lauru koks, japāņiem tas koks, kas stāv pašā jūrmalā, latviešiem tas ir ozols un liepa. Hebrējiem šis koks ir patvēries dažādajos lukturos ar deviņiem žuburiem. — Kāda tāla un tuva līdzība: ozols ar deviņiem zariem un menorachs — lukturis ar deviņiem žuburiem . . . Tā cilvēce savās dziesmās un reliģiozajās ceremonijās izteic savus uzskatus par lielo debesu pasauli (lielais kalns, koks, debesu trepes, jūra). Bet blakus šiem augstajiem tēliem dziesminieks prot nostādīt ne mazāk skaistos zemes tēlus. — Tauta ne tik vēroja un prātoja, izveidoja tēlus, bet dzīvoja šiem radījumiem līdz. Zemkopis mīlēja savu mīlo, balto saulīti, neļāva savu «māmuliņu» vaiņāt. Viņš pats nāca tai palīgā, viņas cīņā ar aukstajām un tumšajām varām, strādādams pēc saules laika. — Lai arī «trīs gadiņi Pērkons rūca, nospeļ zaļu ozoliņu», lai «trīs gadiņi saule raud, ozol' zarus lasīdama . . .», tad dziesminieks zina raudātāju mierināt: «Klusi, saule, ko tu raudi — es līdzēšu salasīt (B. V. 34047, 11.).

V. Sinaiskis.

La 189

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309068722

L9/89